

PREVALENCE OF TOBACCO SMOKING AMONG ADOLESCENTS IN UKRAINE

(By the results of the Global Youth Tobacco Survey, 2011)

Polka N.S., Berdnyk O.V., Dobrianska O.V., Stankevich T.V., Savon L.V.

ПОШИРЕНІСТЬ ТЮТЮНОПАЛІННЯ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ УКРАЇНИ (за результатами глобального опитування підлітків 2011 р.)

**ПОЛЬКА Н.С., БЕРДНИК О.В.,
ДОБРЯНСЬКА О.В.,
СТАНКЕВИЧ Т.В.,
САВОН Л.В.**

ДУ "Інститут гігієни та
медичної екології
ім. О.М. Марзєєва НАМН
України",
м. Київ

УДК 613.84

**Ключові слова: поширеність
тютюнопаління, підлітки,
ключові індикатори,
тенденції.**

У багатьох країнах світу явище тютюнопаління, а також поширеність хвороб і смертей, спричинених вживанням тютюну, вважається значною медичною, соціальною та економічною проблемою [1]. За даними ВООЗ, щорічно через хвороби, викликані палінням тютюну, помирають близько 6 млн. курців. Якщо ситуація не зміниться, то до 2030 р. ця цифра зросте до 8 млн. Крім того, 600 тис. осіб-некурців щорічно помирають через негативний вплив на них тютюнового диму. Відомо, що 84,0% сучасних курців мешкають у країнах, що розвиваються [1, 2].

Особливо непокоїть факт щорічного залучення у ряди курців 500 тис. молодих людей, починаючи з 11 років. Майже 80,0% дорослих курців почали палити у віці до 18 років. Важливим є те, що діти, які пробують палити у підлітковому віці, частіше, ніж підлітки-некурці

стають знятими курцями вже у дорослому віці [3, 4].

Поведінка дитини у підлітковому віці часто має ризикований і дослідницький характер, який проявляється, зокрема, і в особливій чутливості до соціальних впливів використання тютюну [5]. Ці особливості поведінки враховують представники тютюнових компаній, витрачаючи мільярди доларів на виробництво і реалізацію тютюнової продукції, проведення різноманітних промоакцій з безкоштовним розповсюдженням цигарок серед молоді, рекламування тютюну у глянцевих друкованих виданнях, на телебаченні, в інтернеті тощо (але вже прийнято Закон України "Про рекламу"). Останнім часом з'являються нові види тютюнової продукції, які стають все більш популярними у нашій країні (сигаріли, міні-сигари, "легкі" сигарети). Хоча вони і містять менші дози ніко-

**РАСПРОСТРАНЕННОСТЬ ТАБАКОКУРЕНИЯ
СРЕДИ ПОДРОСТКОВ УКРАИНЫ**
(по результатам глобального опроса
подростков 2011 г.)

**Полька Н.С., Бердник О.В., Добрянская
О.В., Станкевич Т.В., Савон Л.В.**
ГУ "Институт гигиены и медицинской
экологии им. А.Н. Марзеева НАМН Украины",
г. Киев

Цель: изучение распространения
табакокурения среди подростков Украины.
Методы исследования: социологические
(анкетирование подростков), методы
санитарной статистики.

Результаты. Установлено, что удельный вес
детей, курящих на данный момент, составляет
16,6% (мальчики - 18,7%, девочки - 14,4%).
Выявлены негативные тенденции в
распространении табакокурения среди
подростков: 28,3% детей начинают курить в
возрасте до 10 лет; 3,7% детей
(преимущественно мальчики) чувствуют
потребность в курении утром, что является
признаком никотиновой зависимости. Среди
подростков, наряду с сигаретами, становятся

все более популярными другие виды табачной
продукции (сигары, сигариллы, мини-сигары -
до 7,2%); 22,2% детей страдают от
пассивного курения дома; половина
некурящих детей (преимущественно девочки)
готовы начать курить в следующем году
(55,3%). Позитивной особенностью является
то, что 86,6% подростков считают
необходимым запрет курения в общественных
местах; 70,9% курящих желают бросить
курить; большинство подростков знают о
вреде курения и его негативных последствиях.
Причинами негативных тенденций
распространения табакокурения среди
подростков мы считаем отсутствие должной
взаимосвязи между педагогами,
медицинскими работниками школы и
школьниками, которые не курят
(профилактическая работа), а также с теми,
кто хочет избавиться от курения (пути
решения проблемы).

Ключевые слова: распространенность
табакокурения, подростки, ключевые
индикаторы, тенденции.

© Полька Н.С., Бердник О.В., Добрянська О.В., Станкевич Т.В., Савон Л.В. СТАТТЯ, 2013.

ня у потягах та інших громадських місцях були ефективними для зменшення поширеності тютюнопаління в Україні. Так, 2005 року — у віковій групі 18-65 років палили 41% жителів України [7], аналогічний показник за 2008 р. склав 38%, за 2010 р. — 34% (за даними GATS) [8].

Проте для подолання тютюнової епідемії нам необхідно сфокусувати свої погляди передусім на дитячому населенні. У свою чергу, розробка ефективних заходів з боротьби з цією шкідливою звичкою має базуватися на чіткій уяві про поширеність тютюнопаління серед підлітків України, про їх ставлення до припинення паління, контроль над розповсюдженням тютюнових виробів тощо.

Зважаючи на це, ВООЗ спільно з міжнародними організаціями та урядовими установами різних країн світу розробляє та вживає заходи з боротьби з тютюновою епідемією. 1998 року ВООЗ, Центром по контролю та профілактиці захворювань (CDC) та Канадською асоціацією популяційного здоров'я (СРНА) було ініційовано Глобальну систему контролю над тютюнопалінням (GTSS). Завданням цієї системи є збір та розповсюдження даних за трьома основними напрямка-

ми: глобальне опитування підлітків щодо тютюнопаління (GYTS); глобальне опитування студентів щодо тютюнопаління (GSPS) та глобальне опитування молоді, що працює (GHPSS); глобальне опитування дорослих (GATS).

Наша країна регулярно бере участь в опитуваннях щодо тютюнопаління за усіма трьома напрямками: GYTS, 1999, 2004, 2011; GHPSS, 2010; GSPS, 2012; GATS, 2010.

Щодо опитування підлітків (GYTS), за підтримки CDC та Європейського регіонального бюро ВООЗ наша країна втретє брала участь у даному проєкті. Попередні дослідження було проведено 1999 року (виконавці — Український інформаційний центр з проблем алкоголю і наркотиків); у 2004 та 2011 роках (виконавці — ДУ "Інститут гігієни та медичної екології ім. О.М. Марзєєва НАМН України").

Мета: дослідити поширеність тютюнопаління серед підлітків України.

Матеріали і методи досліджень. 2011 року було опитано учні 7-9 класів 50 загальноосвітніх навчальних закладів України за уніфікованою анкету. Загальна кількість учнів, які брали участь у дослідженні, становила 3762 особи, з них підлітків віком від 13 до 15 років

тину, проте також є небезпечними, тому що вміст канцерогенних сполук у них залишається на рівні звичайних тютюнових виробів [6].

Слід відзначити, що у нашій країні вже зроблено впевнені кроки у політиці контролю над тютюном. Важливим було приєднання України до Рамкової конвенції ВООЗ з боротьби з тютюном (2006). В Україні вже прийнято низку законів: "Про заходи щодо попередження та зменшення вживання тютюнових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення" (2005), "Про вдосконалення окремих положень про обмеження місць куріння тютюнових виробів" (2011), "Про рекламу" (2012).

Ймовірно, що збільшення рівня тютюнових акцизів, інформаційні заходи контролю над тютюном, заборона палін-

Таблиця 1

Поширеність тютюнопаління серед підлітків України (за результатами глобального опитування 2011 р.), %

Показник	Стат. показник	Усі діти	Стать		Вікова група (роки)		
			хлопці	дівчата	13	14	15
Питома вага дітей, які будь-коли робили спробу паління, %	n	3482	1710	1768	1273	1297	912
	P	48,5	53,9	42,8	40,1	52,2	54,1
	m	0,8	1,2	1,1	1,3	1,3	1,6
	p		p<0,001		p<0,001		
Питома вага сьогоденних курців, %	n	3226	1557	1665	1193	1188	845
	P	16,6	18,7	14,4	11,0	18,4	21,1
	m	0,6	0,9	0,8	0,9	1,1	1,4
	p		p<0,05		p<0,001		
Питома вага дітей, які вперше спробували палити у віці до 10 р., %	n	1659	896	759	452	675	532
	P	28,3	36,8	17,3	33,7	27,1	25,0
	m	1,1	1,6	1,3	2,2	1,7	1,8
	p		p<0,001				
Питома вага підлітків-курців, які мають потребу у цигарці зранку, %	n	315	153	162	61	126	128
	P	3,7	6,4	0,5	6,0	0,2	6,1
	m	1,0	1,9	0,5	3,0	0,3	2,1
	p		p<0,05		p<0,001		

PREVALENCE OF TOBACCO SMOKING AMONG ADOLESCENTS IN UKRAINE (By the results of the Global Youth Tobacco Survey, 2011)

Polka N.S., Berdnyk O.V., Dobrianska O.V., Stankevich T.V., Savon L.V.

Objective. To study a prevalence of tobacco smoking among adolescents in Ukraine.

Study methods. Sociological (school-based survey), sanitary statistics.

Results. A part of the children smoking now was established to make up 16.6% (boys - 18.7%; girls - 14.4%). The following negative tendencies in the prevalence of tobacco smoking among adolescents have been revealed: 28.3% of the children initiated smoking before age of ten; 3.7% of the children (the boys mainly) have or feel like having a cigarette first thing in the morning, that is a certain indication of tobacco dependence; besides cigarettes, other tobacco products (cigars, cigarillos,

mini-cigars) become more popular among the adolescents (to 7.2%); 22.2% of the children suffer from second-hand smoking; a half of non-smoking respondents (the girls mainly) is ready to try to smoke next year (55.3%). It is a favorable indication that 86.6% of the students consider smoking should be banned in public places; 70.9% of current smokers want to stop smoking; a majority of the adolescents know about harmfulness of tobacco smoking and its negative consequences. We consider a lack of a due intercommunication among teachers, medical staff, and non-smoking students (prophylactic work) and those who want to stop smoking (the ways for problem's solution) is a main reason of negative tendencies in tobacco smoking prevalence.

Keywords: prevalence of tobacco smoking; adolescents; key indicators; tendencies.

було 3550. Було отримано інформацію за 5-ма ключовими напрямками: доступ учнів до тютюну; їхнє ставлення до припинення паління; пасивне паління; реклама/антиреклама у засобах масової інформації (ЗМІ); роль школи у боротьбі з тютюнопалінням.

Результати та їх обговорення. За результатами глобального опитування встановлено, що майже половина учнів підліткового віку будь-коли у житті мали спробу паління тютюну (48,5%). Зазвичай питома вага хлопців з досвідом тютюнопаління достовірно вища порівняно з дівчатами (табл. 1, хлопці — 53,9%, дівчата — 42,8%, $p \leq 0,001$). Поширеність тютюнопаління поступово збільшується з віком дітей. Так, якщо серед 13-річних досвід паління тютюну мали 40,1%, то серед 15-річних відсоток збільшується до 54,1% ($p \leq 0,001$).

Майже кожен шостий з респондентів на сьогодні є постійним курцем — до 16,6%. Питома вага хлопців-курців достовірна вища, ніж дівчат-курців (18,7% проти 14,4%, $p \leq 0,05$). Встановлено, що за 1 рік навчання (з 7-го по 8-ий класи) питома вага курців зростає в 1,6 рази (з 11,0% до 18,4%). Якщо серед 13-річних дітей палить кожний десятий, то серед 14-річних — вже кожний п'ятий підліток. Вочевидь, вік 13 років є критичним з точки зору набуття цієї шкідливої звички, і саме на дітей даної вікової групи необхідно направити зусилля з профілактики цієї шкідливої звички.

Тривожною ознакою є те, що кожна третя дитина починає

палити у віці до 10 років (28,3%) (табл. 1): 33,7% сучасних курців 13-річного віку почали палити у віці до 10 років. За даними глобального опитування, проведеного 2004 року, питома вага дітей, які почали палити у віці до 10 років, становила 31,8% ($p \leq 0,05$). Отже, протягом шести років питома вага юних курців достовірно знизилася, проте залишається таки на досить високому рівні.

Серед сучасних курців 3,7% відчують потребу у цигарці зранку, що є певною ознакою тютюнової залежності. Це стосується переважно підлітків чоловічої статі, причому різниця за статтю статистично достовірна (хлопці — 6,4%, дівчата — 0,5%, $p \leq 0,001$). У віковій структурі респондентів до 6,0% осіб 13-річного віку мають певні ознаки тютюнової залежності. Слід відзначити, що питома вага юних курців з подібними ознаками за останні роки достовірно знизилася (7,5% — 2004 р., 3,7% — 2011 р., $p \leq 0,05$).

До 19,3% проанкетованих школярів вказали на те, що вони вживають різні види тютюнової продукції (тютюн для паління, нюхальний, жувальний тютюн тощо). Серед підлітків-курців, окрім цигарок, набувають все більшої популярності такі тютюнові засоби, як сигари, сигаріли, міні-сигари (до 7,2%). Третина респондентів будь-коли у житті пробували палити кальян (у себе вдома — 8,3%, вдома у друзів — 10,4%). У даному випадку паління кальяну є віддзеркаленням захоплення дорослого населення (батьків, старших друзів), з

яких діти беруть приклад. Отже, разом з традиційними цигарками у нашій країні набувають популярності й інші види тютюнової продукції, які часто помилково вважаються менш небезпечними для здоров'я.

Досить високу поширеність тютюнопаління серед підлітків можна пов'язати з легким доступом до придбання тютюнових виробів. Половина підлітків-курців зазвичай купує цигарки у торговельній мережі (54,2%). 55,7% учнів не було відмовлено у придбанні цигарок, незважаючи на їхній вік. Вражає, що на це вказали і 77,4% 13-річних респондентів.

Важливим індикатором поширення тютюнопаління є пасивне паління. Кожна п'ята дитина у власних домівках зазнає негативного впливу тютюнового диму від дорослих курців. У половини опитаних підлітків один чи двоє з батьків палять. 57,2% підлітків страждають від пасивного паління поза домівками. Родина та приклад батьків мають важливе значення для формування стереотипів поведінки дитини, її світогляду та мотивації на здоровий спосіб життя. Отже, одним з ключових моментів профілактики тютюнопаління серед дітей є розуміння батьками шкідливості цієї звички та наслідків, до яких вона призводить.

У підлітковому віці важливою є думка однолітків, бажання відчувати себе дорослим. Часто паління є атрибутом "дорослого життя". Кожний восьмий підліток палить у себе вдома. Якщо серед 13-річних таких 3,6%, то серед 14-річних — у 4 рази більше — 13,7% ($p \leq 0,01$). Різ-

тів, які не палять, готові спробувати запалити наступного року (питома вага дівчат серед них достовірно вища, ніж хлопців — 61,4% проти 48,1%, $p \leq 0,01$).

На фоні високої поширеності тютюнопаління спостерігається досить свідомо позиція підлітків щодо прийняття заходів з боротьби з такою шкідливою звичкою. Так, 86,6% підлітків вважають за необхідне заборону паління у громадських місцях; 72,6% впевнені, що пасивне паління шкідливе для їхнього здоров'я.

Сприятливою ознакою є те, що 70,9% сучасних курців бачають припинити палити. Позитивним є зростання питомої ваги таких дітей (серед 13-річних — 62,6%, серед 15-річних — 79,2%, $p \leq 0,05$). 79,9% юних курців відзначають, що вже робили таку спробу у минулому.

Таблиця 2

Вплив реклами/антиреклами на поширеність тютюнопаління серед підлітків України (за результатами глобального опитування 2011 р.), %

Показник	Статистичний показник	Усі діти	Стать		Вікова група (роки)		
			хлопці	дівчата	13	14	15
Питома вага дітей, які бачать рекламу тютюну на білбордах, %	n	3485	1728	1753	1275	1305	905
	P	66,6	64,3	69,1	67,8	63,8	69,0
	m	0,7	1,1	1,1	1,3	1,3	1,5
	p		$p \leq 0,05$				
Питома вага дітей, які бачать антитютюнові звернення на білбордах, %	n	3468	1712	1752	1281	1291	896
	P	61,4	58,7	64,1	60,5	60,4	64,0
	m	0,8	1,1	1,1	1,3	1,3	2,1
	p		$p \leq 0,05$				
Питома вага дітей, які бачать рекламу тютюну у ЗМІ, %	n	3486	1711	1711	1285	1304	897
	P	57,7	50,7	65,1	58,7	56,5	58,3
	m	0,8	1,2	1,1	1,3	1,3	1,6
	p		$p \leq 0,001$				
Питома вага дітей, які бачать антитютюнові звернення у ЗМІ, %	n	2654	1372	1278	996	981	677
	P	53,8	58,7	48,2	55,2	55,0	50,5
	m	0,9	1,3	1,3	1,5	1,5	1,9
	p		$p \leq 0,01$				
Питома вага дітей, які мають речі з логотипом тютюнових брендів, %	n	3488	1713	1771	1295	1295	898
	P	19,2	22,6	15,7	20,6	18,3	18,7
	m	0,6	1,0	0,8	1,1	1,0	1,3
	p		$p \leq 0,01$				
Питома вага дітей, яким безкоштовно пропонували цигарки, %	n	3486	1709	1773	1281	1307	898
	P	7,6	9,6	5,5	9,0	7,0	6,6
	m	0,4	0,7	0,5	0,7	0,7	0,8
	p		$p \leq 0,01$				

ниці за статтю не виявлено. У 16,8% дітей більшість друзів палить. Зазвичай їх більше у хлопців, ніж у дівчат. Часто діти вважають, що паління допомагає у спілкуванні з однолітками, робить людину більш привабливою. Частіше таку думку мають діти молодшого віку (13-річні підлітки).

Тривожною ознакою є той факт, що половина респонден-

У питаннях профілактики тютюнопаління та формуванні навичок здоров'язберігаючої поведінки пріоритетною є роль школи. Аналіз даних анкетування дозволив встановити, що діти переважно обізнані щодо шкідливостей, спричинених палінням тютюну, та про негативні наслідки цієї згубної звички. 82,6% учнів вказали на проведення таких занять протягом учбового року. Враховуючи високу поширеність тютюнопаління серед підлітків, можна припустити, що дані заняття не є ефективними. Можливо, це пов'язано з тим, що часто самі педагоги є прибічниками паління тютюну. Так, 14,2% респондентів вказали на те, що бачать вчителів, які палять на території школи; 21,2% бачать педагогів, які палять поза межами школи. Можливо, що у даному випадку власний приклад здорового способу життя був би найкращим профілактичним заходом з боку вчителів.

Важливим соціальним важелем впливу є рекламування різних товарів та послуг. Стосовно тютюнової продукції, з одного боку, існує активна реклама різноманітних тютюнових брендів (анкетування проводилося до прийняття Закону "Про рекламу"), з іншого — антитютюнові лозунги. Важливим було дослідити, чи однаково діти сприймають заклики палити або не палити, які їх оточують.

Встановлено, що у 76,6% випадків діти бачать антитютюнові звернення на телебаченні, тоді як рекламу тютюну вони бачать у 62,1% випадків ($p \leq 0,01$). Суттєвої різниці за статтю не виявлено.

На білбордах і у друкованих виданнях підлітки частіше помічають рекламу тютюну, аніж антитютюнові заклики. До речі, дівчата частіше звертають увагу на рекламу тютюнових брендів у газетах і журналах (65,1% проти 50,7%, $p \leq 0,001$) (табл. 2). Хлопці, навпаки, частіше реагують на антитютюнові звернення (58,7% проти 48,2%, $p \leq 0,01$) у ЗМІ. Можливо, це пов'язано з тим, що заклики про відмову від паління часто лунають з уст відомих особистостей (спортсменів, акторів), які для підлітків цього віку є авторитетними. Даний аспект необхідно враховувати під час розробки соціальної реклами.

Крім того, кожен п'ятий хлопець має в арсеналі будь-яку річ з зображенням логотипу тютюнового бренду. Питома вага підлітків, яким безкоштовно пропонували цигарки представники тютюнових брендів, становила 7,6%. Хлопців серед них дещо більше, ніж дівчат (9,6% проти 5,5%, $p \leq 0,01$). Майже кожен десятий підліток 13-річного віку одержував цигарки безкоштовно.

Отримані результати свідчать про те, що поширеність тютюнопаління серед підлітків має багато факторів впливу. Їх можна поділити на особистісні (бажання відчувати себе дорослим, вплив однолітків, вплив пасивного паління тощо) та соціальні (потужний вплив реклами, доступ до тютюну у торговельній мережі, відсутність системи заходів з позбавлення від цієї шкідливої звички).

Висновки

1. Рівень поширеності тютюнопаління серед учнів 7-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів України становить 16,6% (хлопці — 18,7%, дівчата — 14,4%). Це є несприятливою прогностичною ознакою, з одного боку, з точки зору формування здоров'я дітей, а з іншого — підвищення частоти паління осіб працездатного віку на майбутнє.

2. Встановлено негативні тенденції у поширеності тютюнопаління серед підлітків, а саме: кожна третя дитина починає палити у віці до 10 років; 3,7% юних курців мають певні ознаки тютюнової залежності (переважно хлопці); окрім цигарок, поступово набувають популярності інші види тютюнової продукції (сигари, сигаріли, міні-сигари — до 7,2%); половина підлітків-некурців готові запалити наступного року (переважно дівчата — 61,4%).

3. Кожна п'ята дитина потерпає від впливу пасивного паління у власних домівках — 22,2%; за його межами — 57,2%.

4. Мають місце статеві розбіжності у сприйнятті реклами/антиреклами тютюнової продукції дітьми: дівчата частіше реагують на рекламу тютюну у друкованих виданнях та на білбордах; хлопці частіше звертають увагу на антирекламу.

5. Виявлено такі позитивні тенденції: висока обізнаність

підлітків щодо шкідливого впливу тютюну на організм (82,6%); усвідомлення більшістю необхідності заборони тютюнопаління у громадських місцях (86,6%); намагання підлітків-курців позбавитися цієї шкідливої звички (79,9%).

6. Підлітковий вік є вирішальним з точки зору формування світогляду, життєвих цінностей, ставлення до шкідливих звичок, зокрема до тютюнопаління, навичок здоров'язберігаючої поведінки, що необхідно враховувати під час розробки дієвих профілактичних заходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. US Department of Health and Human Services. Preventing Tobacco Use among Youth and Young Adults. Executive Summary. 2012 : 11 p.

2. Warren C.W., Asma S., Lee J., Lea V., Mackay J. Global Tobacco Surveillance System. CDC Foundation (USA) : 20-50.

3. Балакірева О.М., Бондар Т.В., Рингач Н.О., Андреева Т.І. та ін. Рівень і тенденції поширення тютюнокуріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед учнівської молоді України. ESPAD: The European School Survey Project on Alcohol and other Drugs. Київ: УІСД ім. О. Яременка: 152 с.

4. Красовський К.С., Андреева Т.І. Глобальна тютюнова епідемія і протистояння їй в Україні. Східноєвропейський журнал громадського здоров'я. 2008; 4 : 66-70.

5. Полька Н.С., Яцковська Н.Я., Гозак С.В. Поширеність тютюнопаління серед підлітків України. Довкілля та здоров'я. 2008 ; 1 : 69-73.

6. Черниченко І.О., Литвиненко О.М., Бердник О.В., Зайковська В.Ю., Сидоренко Т.П., Осипчук О.П. Ризик впливу для здоров'я населення наслідків куріння та забруднення атмосферного повітря пріоритетними канцерогенами. В кн. Наукові засади міжгалузевої комплексної програми "Здоров'я нації". — К.: Деркул, 2007 : 262-285.

7. Тютюн в Україні: національне опитування щодо знань, ставлення і поведінки Київ: Міжнародний центр перспективних досліджень; 2005 : 94 с.

8. Андреева Т., Захожа В., Король Н., Красовський К. та ін. Глобальне опитування дорослих щодо вживання тютюну (GATS). Звіт за результатами дослідження, Україна, 2010. Київ ; 2010 : 176 с.

REFERENCES

1. US Department of Health and Human Services. Preventing Tobacco Use among Youth and Young Adults. Executive Summary. 2012 : 11 p.

2. Warren C.W., Asma S., Lee J., Lea V., Mackay J. Global Tobacco Surveillance System. CDC Foundation (USA). 2009 : 20-50.

3. Balakirjeva O.M., Bondar T.V., Rynhach N.O., Andreieva T.I. et al. Riven i tendentsii poshyrennia tiutiunokurinnia, vzhyvannia alkoholiu ta narkotychnykh rechovyv sered uchnivskoi molodi Ukrainy [Levels and Tendencies of the Dissemination of Tobacco Smoking, Alcohol and Other Drugs Among Students of Ukraine]. ESPAD. Kyiv ; 2007 : 152 p. Available at: http://www.uisr.org.ua/img/upload/files/ESPAD/Report_ESPAD_2007_ua.pdf (in Ukrainian)

4. Krasovsky K.S., Andreieva T.I. Skhidnoievropeskyi zhurnal hromadskoho zdorovia. 2008; 4 : 66-70. (in Ukrainian)

5. Polka N.S., Yatskovska N.Ya., Hozak S.V. Dovkillia ta zdorovia. 2008 ; 1 : 69-73. (in Ukrainian)

6. Chernychenko I.O., Lytvynenko O.M., Berdnyk O.V., Zaykovska V.Yu., Sydorenko T.P., Osypchuk O.P. In: Naukovi zasady mizhhaluzzevoi kompleksnoi prohramy "Zdorovia natsii" [Scientific Background of Inter-Branch Complex Program "Nation's Health"]. Kyiv : Derkul ; 2007 : 262-285. (in Ukrainian)

7. Tiutiun v Ukraini: natsionalne opytuvannia shchodo znan, stavlennia i povedinky. [Tobacco in Ukraine: National Survey on Knowledge, Attitude, and Behaviour]. Kyiv : Mizhnarodnyy tsentr perspektivnykh doslidzhen ; 2005 : 94 p. (in Ukrainian)

8. Andreieva T., Zakhosha V., Korol N., Krasovsky K. et al. Hlobalne opytuvannia doroslykh shchodo vzhyvannia tiutiunu (GATS). Zvit za rezultatamy doslidzhennia, Ukraina. 2010 [Global Adult Tobacco Survey (GATS). Report on Study Results, Ukraine. 2010]. Kyiv ; 2010 : 176 p. (In Ukrainian)

Надійшла до редакції 20.03.2013.